

MISTÄ PUHUTAAN, KUN PUHUTAAN TEKSTEISTÄ?

PIRJO KARVONEN

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
6. LOKAKUUTA 1995

Kysymystä siitä, mikä on teksti, on lähestytty monin tavoin. Tekstille on esitetty erilaisia muotokriteereitä: on esimerkiksi määritelty minimipituuksia (teksti koostuu yhdestä kuin useammasta lauseesta), esitystapaa (teksti on kirjoitettua tai puhuttua), syntaktis-semanttisia ominaisuuksia (koheesio, yhtenäisyys ym.). Muoto- ja rakennekriteerein kysymystä tekstin olemuksesta ei kuitenkaan pystytä ratkaisemaan. Yritykset yleensä johtavat kehäpäätelmiin: ensin valitaan tutkittaviksi ne yksiköt, joita epäillään teksteiksi, tämän jälkeen kuvataan niiden piirteet. Tekstien määrittelyssä käyetyt piirreluettelot ovat joutuneet myöhemmissä tutkimuksissa kyseenalaistetuiksi, sillä muotokriteereillä määritelty tekstimäisyys perustuu liiaksi siloiteltuihin, ideaalitetuttuihin käsityksiin itsenäisesti erillisinä esiintyvistä teksteistä, eikä se kestä todellisen elämän rosoisuutta.

Yleisimmin tekstin määrittelyssä kallistutaan sille kannalle, että teksti on merkityksen yksikkö. Merkitykset toteutuvat ja

ilmenevät sanoina ja kielipiillisinä rakenteina. Merkityksen ei kuitenkaan katsota kuuluvan kiinteästi johonkin rakenteeseen tai ilmaukseen, vaan merkitysten katsotaan syntyvän usean diskurssisysteemin yhteisvaikutuksesta. Näennäisesti irrallisetkin lauseet tai sanat, kuten mainospylväissä olevat sanat, kuvat tai lauseet (»Se löytyy», »Pää pystyyn, suomalainen», »Kotimaista, kiitos») saavat merkityksensä myös muiden tekstitasojen avulla kuin irrallisen lauseen kielipiillisestä rakenteesta tai erillisten sanojen semantiikasta. Tulkintaan vaikuttaa tekstin esiintymisympäristö, toiset tekstit, mm. ne, joiden kanssa teksti kuuluu samaan tekstilajiperinteeseen, ne tekstit, joiden kanssa teksti esiintyy, sekä ne tekstit, joiden kanssa teksti jakaa saman aihepiiriin.

Arjesta tuttu tarkastelutapa on katsoa, että teksti kuvaa todellisuutta, jotakin tapahtumaa tai toimintaa. Kirjoitusoppaissa kuvataan kirjoittamista metaforilla, joiden mukaan hyvä asiattylinen teksti on kuin ikkunalasi: se heijastaa tapahtuman sellaisenaan, muuttamatta tai vääristämättä sitä. Ohjeen taustalla on oletus, että maailma tapahtumineen on yksikäsitteisenä olemassa ja että siitä on saatavissa tietoa, joka

voidaan esittää tekstin avulla ja että onnistunut ja todenmukainen kuvaus ei vääristä näkymää vaan heijastaa sen sellaisenaan. Tämän käsityksen peruja ovat ajatukset objektiivisista »oikeista» ja toisaalta subjektiivisista »vääristyneistä ja värittyneistä» teksteistä. Arkiajattelumme mukaan on myös mahdollista keskittyä tekstissään ns. faktoihin, jotka ovat vapaita kirjoittajan kannanotoista, arvoista tai näkemyksistä.

Tällainen tekstinäkemyks korostaa tekstin informaatioarvoa ja näkee kielen nimenomaan välineenä siirtää tietoja. Katsomme tekstin olevan parhaimmillaan silloin, kun sen avulla saadaan sisällöstä nopeasti ja runsaasti tietoa. Esittämäni tekstikäsitteen maailma ilmioineen on erillisenä olemassa, siitä on saatavissa riippumatonta tietoa ja tämä tieto voidaan kuvata kielen avulla.

Kielen ja maailman yhteyden voi nähdä myös toisin. Teksti ei ole sisällön kuljetusväline, vaan se on yhteisön toiminnan, merkityksenannon ja tulkinnan väline. Teksti ei ole ensisijaisesti yhteydessä maailmaan vaan yhteydessä toisiin teksteihin, joiden avulla teksti saa merkityksensä. Merkitykset eivät ole irrallisia, autonomisia ja muuttumattomia, vaan ne määräytyvät usean kielisysteemin yhteydestä. Jos teksti siirtyy toiseen yhteyteen, sen merkitys muuttuu — hevosenhoito-oppaan voi muuttaa taiteeksi tai taiteen kritiikiksi siirtämällä sen toiseen tehtävään, esimerkiksi lauluksi, samoin lattea arkinen hokema muuttuu syvämietteiseksi viisaudeksi, kun sen pistää mietekokoelmaan otsikoksi. Muodoltaan teksti pysyy sanasta sanaan samana, mutta sen merkitykset muuttuvat, koska sen tekstuaaliset keskustelukumppanit muuttuvat, jolloin teksti saa uudenlaisia merkitysjärjestelmiä tulkintaohjeekseen. On siis syytä uskoa, että tekstillä ei ole valmiina merkitystä vaan se syntyy useiden tekstien kohdatessa: teksti viittaa useisiin kulttuurissa oleviin teksteihin, myös kirjoit-

tamattomiin teksteihin, esimerkiksi uskomuksiin ja asenteisiin. Teksti elää omana kokonaisuutenaan, mutta samalla se kuljettaa mukanaan useita piilotekstejä. Lukija puolestaan lukee tekstejä omia tekstejään vasten, tunnistaa piilotekstejä — sellaisia-kin, joita kirjoittaja ei ole tarkoittanut.

Tekstintutkimuksessa on rakenteina, sanoina ja lauseina, näkyvän tekstin rinnalle otettu kuvausvälineeksi ns. konteksti: se ympäristö, jossa teksti esiintyy. Ympäristöllä on tavallisimmin tarkoitettu laajempaa tekstiyhteyttä ja konkreettista tilannetta sekä tekstin aihepiiriin liittyvää tietoa. Näiden konkreettisten ympäristöjen sijaan on ryhdytty puhumaan kieltä ja kielenkäyttöä koskevasta tiedosta, kulttuurisesta, sosiaalisesta ja ensyklopedisesta tiedosta, jota kieliyhteisössä on. Samalla kun kontekstin käsite on abstraktistunut, se on alkanut käydä tarpeettomaksi: jako tekstiin ja kontekstiin ei oikeastaan päde, sillä teksti luo oman kontekstinsa samalla tavalla kuin teksti luo oman merkityksensäkin. Näin tekstiä ympäröivä tieto sisältyy tekstiin itseensä. Tekstin kontekstiksi tulevat ne toiset tekstit ja merkitykset, joiden varassa merkityksiä tuotetaan ja tulkitaan. Tekstin konteksti ei sekään ole valmiina olemassa, vaan se syntyy tekstissä samalla kun tekstin merkityskin.

Olemme tottuneet ajattelemaan, että tilanne asettaa kirjoittajalle vaatimuksia, joita kunkinkertaisessa tekstissä on noudatettava, jotta teksti olisi oikeanlainen. Esimerkiksi virallisessa tilanteessa olisi käytettävä ylätyylisempiä ilmauksia, tieteellisessä yhteydessä argumentoitava pätevästi ja käytettävä täsmällisiä termejä, rennommissa tilanteissa voi käyttää puhekieltä jne. Tilanteen ja kielen yhteys ei kuitenkaan ole vain tämänsuuntainen. Tilanteiset tekstilajit eivät ole annettuina olemassa. Esimerkiksi akateeminen väitös ja tieteellinen tekstilaji *lectio praecursoria* ovat varsinaisesti ole-

massa vain yksittäisissä tekstiesiintymissä. Näistä esiintymistä olemme kieliyhteisön jäsenenä abstrahoineet ja valinneet piirteitä, joilla tunnistamme tekstin ja tilanteen. Tilanne ominaisuuksineen syntyy näissä teksteissä. Toisin sanoen luomme sosiaalisen tilanteen ja toiminnan muodon konkreettisilla sananvalinnoilla, lauserakenteilla ja retorisilla ratkaisuilla. Kielellisen muodon perusteella lukija vastaavasti tulkitsee merkityksiä ja hahmottaa ne merkitykselliseksi, samoin kuin hän hahmottaa tekstin luoman tilanteen merkitykselliseksi.

Kussakin tekstissä on runsaasti enemmän piirteitä kuin yhden tekstilajin tunnistaminen ja määrittäminen tarvitse: yhteisö valitsee, tunnistaa ja arvottaa sitä, minkä se katsoo määrittävän toimintaa. Sosiaalinen tai kulttuurinen toiminta tai tilanne ei vaa di tietynlaista tekstiä, vaan tilanne ja toiminta syntyvät teksteissä ja teksteillä. Tilanteita voidaan ylläpitää ja myös muuttaa teksteillä, jolloin piirteiden ja ominaisuuksien tulkin ta ja merkitys voivat muuttua.

Teksteihin kirjoittuu kontekstiksi myös se maailmaa koskeva tieto, jonka varassa ne luovat merkityksiä: viime päivien ilmaus *väitöskirjatohtori* on ymmärrettävissä vain yhteydessä niihin teksteihin, joissa erityyppisiä tohtoruusia eritellään (väitöskirjalliset ja -kirjattomat tohtorit). Merkityksen antoon vaikuttavat sekä kirjoitetut että kirjoitamattomat tekstit: esimerkiksi se, miten suhtautua erityyppisiin tohtoreihin, miten arvioida ja arvottaa niitä ja missä minkin laista tarkastelua sopii pitää provosoivana, missä taas samat väitteet käyvät analyysistä. Nämä tekstit — sekä kirjoitetut ja kirjoitamattomat tekstit, koskivatpa ne tohtorisituloa tai siihen liittyviä arvostuksia, uskomuksia ja asenteita — ovat tekstissä ja sen merkityksissä läsnä yhtä lailla kuin ilmi tekstin. Tekstin ympärillä kelluvia »toisia» tekstejä, ns. piilotekstejä, voidaan käyt-

tää näkymättöminä argumentteina, niihin voidaan viitata, niitä voidaan kumota tai niistä voidaan päätellä samalla tavalla kuin ilmitekstinkin argumenteista.

Edellä olen esittänyt, että tekstintutkimuksessa ei ole tarpeen käyttää selittävinä tekijöinä kirjoittajaa, yksiselitteisiä ilmiömaailman ominaisuuksia eikä valmiina olevia tilanteita, jotka asettavat teksteille vaatimuksia. Päinvastoin: kirjoittajaa, tämän roolia, maailmassa havaittavaa järjestystä ja sosiaalisia tilanteita voidaan selittää ja tulkita tekstien avulla. Yhteisö toimii kielen ja tekstien avulla, luo teksteillä tilanteita, tulkitsee ja järjestelee maailmaa tekstien avulla ja tunnistaa itsensä yhteisöksi.

Kielen ja tekstien avulla olemme harjaantuneet näkemään todellisuuden tietynkaltaisena, samoin tekstin merkitykset ja tekstillä tehtävät toiminnat. Koska olemme kasvaneet kieleen ja sen tarjoamaan maailmanjäsenyyteen, näkemämme muuttuu meille itsestään selväksi ja ehdottomaksi: se, mitä kielen läpituokema tajunta tarjoaa meille, näyttääkin maailmassa vallitsevalta valmiilta ja annetulta todellisuudelta. Vanha hypoteesi kielen ja ajattelun yhteyksistä (kieli määrää kulttuuria ja ajattelua ja toisin päin: kulttuuri ja ajattelu määräävät kieltä) on vahvistunut tekstintutkimuksen myötä, mutta eri tavoin kuin ennen: kieli tarjoaa meille jäsenyyden, jonka turvin voimme tuottaa merkityksiä ja tulkita niitä, myös muuttaa niitä. Tässä yhteydessä »kieli» ei tarkoita luonnollista kieltä (suomi, englanti, ranska), vaan merkitysjärjestelmää, jollaisia kullakin kielellä voidaan konstruoida useita ja jollaisissa kukin kielenpuhuja voi olla osallisena useissa samanaikaisesti.

Tekstin merkitys ei asu näkyvissä aineksissa, vaan syntyy eri tasojen yhteistyöstä. Tekstintutkimuksen yhtenä tavoitteena on selvittää, miten nämä tasot kohtaavat ilmiteksteissä. Tekstintutkimukselle on hyötyä ▶

lauseopin tuomasta tiedosta, sanajärjestyksen ja lausekkeiden rakenteen kuvauksista, samoin on hyötyä morfologisten prosessien ja sananmuodostuksen kuvauksista, sanasemantiikasta jne. Itse asiassa tekstejä ei voida tutkia ilman, että analyysi kiinnitetään ilmitekstin näkyviin kielen aineksiin. Tekstintutkimuksen ja muun kielentutkimuksen hyöty on molemminsuuntaista. Esimerkiksi sananmuodostuksen kuvaus (vaikkapa suomen kielen yhdyssanojen ja johdosten kuvaus) samoin kuin lausetyyppien (esimerkiksi predikaatiivilauseiden) tai lausekkeiden kuvaus rikastuu suuresti tekstitiedosta. Ja tällä en tarkoita vain sitä, että tutkimuksen aineistona käytetään todellisista teksteistä poimittuja esimerkkejä vaan sitä, että kielen tasojen kuvauksessa otetaan huomioon tekstuaalinen informaatio: miten ilmaukset esiintyvät teksteissä, missä tehtävässä ne esiintyvät, millaisesta keinovalikoimasta ne on valittu, millä tavoin ne ovat osana tekstin merkityksen määräytymistä.

Väitöskirjatyössäni olen määritellyt ongelmaukseni kysymyksen, mistä tekstilaji, erityisesti oppikirjan tekstilaji, syntyy. Tutkimukseni yhtenä tavoitteena on ollut pystyä esittämään kysymyksiä arkisen elämän itsestäänselvyyksistä (muka itsestäänsel-

vyyksistä), esimerkiksi siitä, miksi tietynlaiset tekstit ovat odotuksenmukaisia ja suorastaan välttämättömiä tietyissä yhteyksissä. Tavoitteenani on ollut osoittaa, että itsestäänselvyys ei ole maailman ominaisuus vaan on kielen keinoin luotu ja että kielen kaikki tasot ovat mukana tässä prosessissa. Siten myös kieliopillisten rakenteiden käyttö on merkitysten perusteella — ja laajemmin ilmaistuna ideologisesti — määräytyntä.

Olen työssäni analysoinut oppikirjatekstien retorisia, syntaktisia ja leksikaalisia ominaisuuksia ja mielestäni onnistunut esittämään kuvauksen sille, miten yhdessä tekstilajissa kielen keinovarantoa käytetään luomaan merkityksiä. Olen myös analysoinut tekstien välisiä yhteyksiä ja esittänyt, että jokainen teksti on merkityksellinen ja koherentti omien tekstiensä joukossa. Olen osoittanut myös, että oppikirjatekstien muoto ja merkitys ovat seurausta taustalla olevista luonnollistuneista käsityksistä siitä, mitä on tieto, millainen on oppilas ja mitä ovat oppiminen ja lukeminen. Tekstit luovat näitä käsityksiä yhtä lailla kuin ne luovat maailmaan järjestystä nimeämällä tarkeitteita, esittämällä määritelmiä, taksonomioita ja argumentaatiota. ■

PIRJO KARVONEN *Oppikirjateksti toimintana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 632. SKS, Helsinki 1995.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki

- Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- Lauseopin arkiston kokoelmat. Turun yliopisto ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Turku.
- LESKINEN, HEIKKI 1963: Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKST 275. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LYYTINEN, KRISTIINA 1968: Aktiivin 2. partisiippiin, *-kin*-liitteen ja yleiskielen *d:n* edustumisesta Kuopion puhekielessä. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Helsingin yliopisto ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1978: Aktiivin II partisiippi Etelä-Savon murteissa. – Virittäjä 82 s. 101–121.
- 1980: Mikkelin murretta. Suomen kielen näytteitä 10. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- OJANSUU, HEIKKI 1904: Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit. Suomi IV:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RJAGOJEV, VLADIMIR – JESKANEN, MATTI (toim.) 1994: Näytteitä karjalan kielestä I. Karjalan tasavallan ja Sisä-Venäjän karjalaismurteet. Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitos ja Venäjän tiedeakatemian Karjalan tiedekeskus. Joensuu.
- RUOPPILA, VEIKKO 1955: Äyrämöismurteiden äännehistoria. SKST 245. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ŠAPIRO, A. B. 1953: Očerki po sintaksisu russkih narodnyh govorov. ANSSR. Moskva.
- SKNA = Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmat. Helsingin yliopisto ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SKVR = Suomen kansan vanhat runot I–XIV. SKST 121–151. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1908–1948.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.